

CREIXEMENT URBÀ I SERVITUD MILITAR A FORA DE LES MURALLES DE GIRONA: 1810-1909

RAMON RIPOLL MASFERRER

PRESENTACIÓ

«...els plànols de situació de la casa que pretén construir el individu expressat ofereix pocs inconvenients a la defensa ja que els accidents del terreny l'amaguen respecte el recinte de la plaça i el castell de Montjuïc. Per aquestes raons crec que es pot concedir el permís d'obres.»¹

Així responia la Comandància d'Enginyers a Daniel Puaté (el 1854), que demanava un permís per fer una casa dins la franja de seguretat militar a l'entorn de la ciutat de Girona. Malgrat aquest llenguatge aparentment plaer, els militars, durant tot el segle XIX, varen exercir un rígid control sobre les construccions a la zona exterior de les muralles de Girona.

Després d'estudiar 344 permisos d'obres, per fer edificis a l'extraradi de la ciutat de Girona durant el segle XIX, podem deduir que la normativa del

¹ Resum de la contesta de la Comandància d'Enginyers a la petició de permís d'obres realitzat per Daniel Puaté que demana fer una casa el 1854 a la Vall de Sant Daniel presentant una memòria, un plànol de situació, una planta distribució lliure feta amb parets gruixudes i una secció d'alçada de 3 plantes amb una coberta de dues pendents en paper original molt ben fet. Per tal que ens fem una idea més exacta del llenguatge de l'informe transcriurem literalment un dels seus paràgrafs: «... la solitud que eleva a S.M Daniel Pueté y Torradas vecino del pueblo de San Daniel con uno de los planos que la acompañaban así como también tuvo el honor de induirle el que he formado, de una parte del recinto y zona táctica de esta plaza, y en el cual se marca la situación de la casa que pretende construir el individuo expresado ofrece pocos inconvenientes a la defensa puesto que los accidentes del terreno la ocultan completamente al recinto de la plaza y el castillo de Monjuich... Por estas razones creo que puede concederse sin obstaculo el permiso que se solicita con tal de que pueda el sugeto derruirlo en caso de necesidad segun los prescripciones que manda la Real Orden de 13 de febrero de 1845.» (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 69 (1804-1907)).

ram de la guerra era molt clara. Solament es permetien construir edificacions secundàries dins la distància de 1.500 vares² de les muralles segons les Reials Ordres.³ Una norma que només acceptava les obres menors.⁴ Aquest tipus d'edificacions només podien ser de planta baixa amb una alçada màxima, sobre el terreny natural, de 5 metres al ràfec i 7 m al caraner. Les parets havien de tenir un gruix igual o menor de 14 cm. Solament es permetien els sòcols de pedra menors de 56 cm d'alçada i pilars estructurals mínims per assegurar l'estabilitat de l'edificació. La coberta havia de ser de pendent amb teula àrab. I, finalment, s'obligava que les obres de construcció (cases, cases, magatzems, barraques, coberts, tanques, pous...) s'havien de realitzar abans d'un any des de la concessió del permís. La condició final era que el propietari havia d'enderrocar els edificis aprovats, pel seu compte, sempre que les circumstàncies militars ho demanessin.

En el cas d'obres majors (amb parets de més de 14 cm de gruix i de dues plantes o més d'alçada) dins la franja de seguretat militar només es concedien permisos a les zones urbanes consolidades dels ravals del Carme, Pedret, la Rutlla, i el nucli de Santa Eugènia. També es podien fer obres majors si es justificava una funció d'utilitat pública important (fàbrica, forn de calç, farga, escorxador, molí...). En el cas que no complissin aquestes característiques es denegava el permís d'obres al·legant que només serien acceptades les construccions majors amb una gràcia especial del monarca.

Sabem que aquest control es va aplicar amb molt rigor durant tot el segle XIX. En aquest sentit, trobem obres que es varen poder acabar, després d'haver-les iniciat sense llicència, gràcies al fet de demanar després el permís corresponent (i enderrocar les parts que estaven fora de la normativa militar). En els casos de total desobediència dels propietaris que construïen edificacions il·legals, les havien d'enderrocar «...no s'accepta per haver estat ja construït un forn (de calç) sense permís des de feia temps i estar amagat

² La vara a molts indrets de Catalunya equivalia a 0,771 m de longitud.

³ Aquestes Reials Ordres eren fonamentalment la de: 13 de febrer de 1845, 26 de setembre de 1876, 19 d'abril de 1879, 3 de febrer de 1880, i 4 d'octubre de 1881.

⁴ Aquests plànols concretaven el seu emplaçament amb un plànol de situació i definien les seves dimensions i característiques amb les corresponents plantes, alçats i seccions.

darrera una tanca»⁵. Era una norma militar que controlava, fins i tot, els moviments de terres. Per exemple, les pedreres de l'entorn de la ciutat havien de demanar permís a la Comandància d'Enginyers «...per tal de definir la direcció, l'amplada i la profunditat per poder ser "vistes i batudes" des de la ciutat»⁶. Tampoc eren permesos molts dels murs de contenció de terres dels camps de conreu propers a edificacions militars: «...es fa enderrocar un mur de paret seca prop del quarter dels Alemanys»⁷. Finalment, també trobem la prohibició de fer una presa al riu Ter.⁸

Com a casos singulars, es va acceptar la reconstrucció d'una casa privada després d'haver estat utilitzada per l'exèrcit i en el moment que ja no interessava al comandament militar contesten: «Permetem reedificar-la no solament com estava abans de ser fortificada, sinó com millor li sembli al propietari.»⁹ Entre altres permisos d'obres especials concedits hi trobem: «construir una plaça de braus»,¹⁰ «fer un velòdrom»,¹¹ «muntar un circ»,¹² «reparar una capella al final d'un viacrucis»,¹³ «ampliar un menjador d'un hostel destinat al públic»,¹⁴ «muntar una caseta de tir al "pichón" per fires»,¹⁵ etc.

OBJECTIU

Per tant, la finalitat d'aquest treball és analitzar les conseqüències negatives que va ocasionar el cicle bèl·lic (de final del segle XVIII i de l'inici del segle XIX) sobre el desenvolupament de les ciutats militaritzades del país. En aquest cas, la vigència defensiva de les muralles i l'espai de seguretat militar (lliure d'edificacions) va constituir una barrera urbanística que va impossibi-

⁵ (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 70 (1801-1924)).

⁶ (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 72 (1796-1900)).

⁷ (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 67 (1798-1912)).

⁸ (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 62 (1835-1907)).

⁹ (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 71 (1796-1915)).

¹⁰ (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 62 (1835-1907)).

¹¹ (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 70 (1801-1924)).

¹² (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 65 (1798-1904)).

¹³ (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 71 (1796-1915)).

¹⁴ (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 71 (1796-1915)).

¹⁵ (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 72 (1796-1900)).

litar el desenvolupament natural de moltes ciutats catalanes durant el segle XIX. Concretament, la ciutat de Girona, tal com hem vist, és un exemple d'urbanisme fortament controlat pels militars entre el 1810 (després dels setges de la Guerra del Francès) i el 1909 (període en què ja s'han enderrocat les muralles de la ciutat), en què ja estaven derogades les normatives de la franja de seguretat militar a l'entorn de la ciutat.

En aquest estudi analitzarem les conseqüències del control militar (des de la Comandància d'Enginyers) sobre les obres que els ciutadans volien fer a la perifèria de la ciutat de Girona. Una normativa militar que va impossibilitar el creixement normal de les ciutats, militaritzada, minvades primer per les guerres de principi del segle XIX i perjudicades després per la llarga postguerra i les seves servituds militars.

El material utilitzat per fer el treball són les peticions d'obres realitzades pels gironins i els informes de resposta redactats per les autoritats militars. Un material que actualment es troba a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Sèrie Zones Polèmiques) i del qual hem consultat uns 400 dossiers (permisos d'obres, denúncies, propostes...) que expliquen la relació entre la guerra i el poder amb la societat i el desenvolupament urbà en el segle XIX. L'estudi que farem se centrarà a analitzar en primer lloc les característiques arquitectòniques de les peticions d'obres i, en segon lloc, l'evolució de les funcions urbanes a l'entorn de la ciutat de Girona. En aquest sentit, hem deixat de banda els dossiers sobre lloguers de terrenys (sobretot de terrenys propietat del ram de la guerra) i permisos d'instal·lacions totalment secundàries (posar rètols a les parets de les muralles, col·locar pals elèctrics, etc.)

1. CARACTERÍSTIQUES ARQUITECTÒNIQUES DE LES PETICIONS D'OBRES

Les dades que hem obtingut de cada permís d'obres les hem resumit d'acord als conceptes indicats en la taula 1. Les dades estudiades les hem ordenat en deu apartats. En cada apartat podem obtenir una informació més detallada sobre els aspectes dels anys de major activitat constructiva, els propietaris de més iniciativa edificatòria, el tipus d'intervenció i el tipus d'obres a fer, les funcions principals en què es justifica la petició del permís d'obres, els plànols presentats, la situació exacta de l'obra a fer, la distància de la muralla del permís d'obres demanat i, finalment, l'informe que fa la Comandància d'Enginyers.

TAULA 1.¹⁶ Exemple dels conceptes analitzats dels permisos d'obres

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
any	Nom i cognom del peticionari	Tipus d'intervenció	Obres a realitzar	Tipus de funció	Relació de plànols	Signatura dels plànols	Zona geogràfica	Zona militar	Informe de comandància d'enginyers

1.1 Els anys seleccionats oscil·len entre el 1810 i el 1909. Cal dir que abans i després d'aquestes dates els documents trobats són relativament pocs. L'escassetat d'expedients del segle XVIII demostra tant la baixa activitat constructiva a l'extraradi de la ciutat de Girona, com la manca d'informes de denúncia d'obres il·legals. Una manca d'expedients que encara és més evident després de 1909. En aquest cas, el motiu és l'enderrocament de les muralles de Girona i la construcció del nou eixample urbà de principis del segle XX al Pla de Girona. Unes accions urbanístiques de gran magnitud que solament es varen portar a terme després d'haver-se derogat la franja de seguretat militar a l'entorn de la ciutat.

1.2 La majoria de ciutadans que demanen fer obres a l'exterior del recinte emmurallat de Girona ho fan normalment una sola vegada per solucionar una funció ben concreta. Són relativament pocs els ciutadans que demanen fer obres dues o més vegades. En aquest sentit, el nombre de peticions d'obres que fa un mateix ciutadà demostra el nivell d'activisme d'explotació per part d'alguns propietaris a l'entorn de la ciutat. Per exemple, en alguns casos, després d'haver-los aprovat un permís de construcció, fan una altra

¹⁶ Els fons utilitzats són: ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 62 (1835-1907), caixa 63 (1747-1902), caixa 64 (1747-1902), caixa 65 (1798-1904), caixa 66 (1833-1903), caixa 67 (1798-1912), caixa 68 (1790-1913), caixa 69 (1804-1907), caixa 70 (1801-1924), caixa 71 (1796-1915), caixa 72 (1796-1900), i caixa 73 (1852-1899).

petició per augmentar la superfície construïda.¹⁷ Entre els exemples de ciutadans de major activitat constructiva, a fora de muralles, caldria esmentar Ginés Canet, que fa (entre 1876 i 1893) nou peticions d'obres (forn de rajol, cobert, cobert rajoleria, reforma de casa, ampliació de casa, reforma de cobert, etc.).¹⁸

1.3 Segons les característiques de les obres trobem diversos tipus d'intervencions: obra nova (construcció d'un edifici de nova planta), reedificació (reconstrucció d'edificacions totalment malmeses), reforma (reparacions puntuals d'edificis existents poc deteriorats) i, finalment, ampliacions (tant d'ocupació com d'alçària per tal d'aconseguir una major cabuda i grandària en edificis existents). També cal esmentar les peticions d'enderrocament (fer desaparèixer una construcció o edificació per raó de no compliment de les normatives).

1.4 La descripció de les obres a fer les trobem descrites en la memòria en què es justifica l'objecte de la petició. Els conceptes fonamentals utilitzats són: casa, cobert, barraca, cabana, caseta, magatzem, forn, tanca, «tinglado», pou, dipòsit, paret, quadre, fàbrica, farga... Malgrat que el terme de més ús sigui *casa*, crida l'atenció els conceptes de cobert, barraca, cabana, caseta... com a sinònims dissimulats d'un futur habitatge. En aquest sentit, molts dels plànols presentats de coberts i barraques es fa evident que són la primera fase d'una futura casa o bé la possible ampliació d'una casa ja existent. Un altre aspecte que cal remarcar és l'obligació de fer edificis d'una sola planta i el problema de manca d'espai que aquest fet comportava. En aquest cas hem comprovat que la majoria d'obres de nova construcció (sobretot les cases) es dibuixen, tal com es pot veure en els plànols, amb altures interiors lliures de 5 metres. Una característica admesa pels militars com a construccions d'una única planta però que permetia la possibilitat de fer-hi, més endavant, un

¹⁷ És significatiu el cas de Josep Ensesa, que després de tenir aprovada per la Comandància d'Enginyers la construcció d'una fàbrica de 180 m² d'ocupació i 3 plantes d'alçada (el 1897) al solar que posseeix al costat de la carretera de Barcelona, demana l'any següent (el 1898) una ocupació de 223 m² i poder fer una quarta planta d'alçada (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 65 (1798-1904)).

¹⁸ (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 64 (1747-1902)).

altell o sostre interior.¹⁹ El mateix succeeix amb l'obligatorietat de fer parets fàcils d'enderrocar de 14 cm de gruix i el problema de manca d'estabilitat estructural que aquest fet comporta. Els mestres d'obres solucionaven la feblesa de les parets col·locant pilastres de reforç en els punts més convenients. Un recurs que s'utilitzava indiferentment tant en les parets dels edificis com en els murs de les tanques.²⁰

1.5 Entre les funcions principals podem diferenciar els usos: residencial (194 expedients), magatzem (60 expedients), industrial (33 expedients), agrícola, (30 expedients) i altres (27 expedients). En aquest últim apartat trobem funcions relacionades amb explotacions d'usos diversos: recreatius, religiosos, comercials, etc. També a vegades trobem permisos d'obres que demanen dues funcions vinculades alhora, per exemple residencial i industrial. En molts d'aquests casos els militars acaben acceptant les característiques de fer un habitatge, malgrat que sigui excessiu, quan es justifica la seva construcció per la complementarietat funcional d'una activitat productiva, industrial,²¹ etc. Per altra banda, entre els permisos d'obres d'edificis industrials importants cal remarcar les ampliacions que es fan a la fàbrica tèxtil Marfà de Santa Eugènia,²² l'obra nova de la farinera Ensesa de la carretera

¹⁹ Per exemple, la petició d'obres de Joan Milà que vol fer una casa el 1879 al carrer de la Rutlla. Presenta un plànol de situació i una planta distribució general i una secció de doble alçària interior lliure (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 68 (1790-1913)).

²⁰ Per exemple, la petició d'obres de Narcís Pedres, que vol fer un mur de tanca el 1887 al darrere del carrer del Carme. Presenta un plànol de situació i una planta distribució general amb parets de 14 cm articulades amb pilastres de reforç (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 68 (1790-1913)).

²¹ Per exemple, la petició d'obres de Lluís Salip, que vol fer una casa de dues plantes i un cobert al costat de la seva rajoleria el 1898 a l'extrem oest del carrer de la Rutlla. Presenta un plànol de situació i plantes de distribució, seccions i un alçat amb l'estil neoclàssic. Al final, la Comandància d'Enginyers li fan l'informe favorable per la relació entre la casa i el treball a la rajoleria (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 71 (1796-1915)).

²² En aquest cas, Joan Perches Palau, representant de la fàbrica de teixits de cotó de Jaume Ferrer Cabanes, demana el 1894 dos permisos d'obres diferents per refer un magatzem i fer un cobert dins la fàbrica Marfà de Santa Eugènia. Presenta un plànol de situació, una planta de distribució i una secció molt ben fets en el segon dels expedients (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 69 (1804-1907)).

de Barcelona,²³ la nova construcció del centre pel repartiment d'electricitat també a la carretera de Barcelona,²⁴ etc.

1.6 És a partir de mitjan segle XIX (el 1852) que els expedients, formats fins llavors només per escrit, comencen a estar acompanyats per plànols. Els dos tipus d'informació planimètrica utilitzada són: el plànol de situació que conté la informació urbanística sobre la construcció que es vol fer (indicant amb exactitud el seu emplaçament), i els plànols formats per la planta, les seccions i els alçats que contenen la informació arquitectònica (indicant les característiques geomètriques i tècniques de l'edifici o element constructiu). També és interessant comprovar l'evolució dels sistemes gràfics d'aquests dibuixos a partir de la segona meitat del segle XIX. Per exemple, en la dècada dels anys cinquanta els plànols són originals, fets directament sobre paper i amb una escala gràfica mesurada en peus i vares. En canvi, en la següent dècada els plànols estan fets, cada vegada més, en paper especial (preparat per obtenir-ne còpies) i amb una escala gràfica mesurada en metres.

També hem de dir que en els plànols de les cases hi trobem definides la paret exterior i l'estructura interior (parets de càrrega i pilars) deixant sense definir la seva distribució interior (plantes lliures)²⁵. També hem de recordar que les parets de càrrega, tant exteriors com interiors, dels edificis són de 14 cm de gruix, però sempre reforçats per pilars incrustats (tal com hem co-

²³ En aquest cas, Josep Ensesa demana permís d'obres per fer el 1897 una fàbrica a la carretera de Barcelona. Presenta un plànol de situació, unes plantes de distribució, seccions i alçats molt ben fets (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 65 (1798-1904)). L'any següent, el 1898, demana l'ampliació de la superfície d'ocupació de 180 m² a 223 m² i poder fer un quart pis d'alçària també amb el corresponent plànol de situació, plantes de distribució, seccions i alçats molt ben fets (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 65 (1798-1904)).

²⁴ En aquest cas, Ramon de Berenguer i de Llobet, President de la Societat d'Empreses Elèctriques, demana permís d'obres per fer el 1907, a la carretera de Barcelona, un edifici per proporcionar electricitat a la zona, el qual se li accepta (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 62 (1835-1907)).

²⁵ Per exemple, la petició d'obres de Roc Pruneda per fer una caseta el 1891 a la carretera que va de Pedret a Pontmajor. Presenta un plànol de situació i una planta distribució sense repartir amb parets de 14 cm i una secció d'una sola planta amb coberta d'un sol pendent (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 69 (1804-1907)).

mentat amb anterioritat)²⁶. En el cas de les edificacions (cases, magatzems, coberts...), aquesta tipologia estructural obligava a fer cobertes lleugeres a una o dues aigües (mitjançant cavalls de fusta o metàl·lics o bé utilitzant tipologies estructurals senzilles de jàsseres i bigues de fusta).²⁷

Cal també comentar que molts dels alçats estudiats estan dibuixats seguint l'estil de l'època. Trobem des de façanes historicistes fins a neoclàssiques. Aquestes últimes les podem veure ordenades tant d'una manera senzilla, amb simetries i eixos de composició jerarquitzats,²⁸ com amb ornaments i detalls propis d'edificis més cultes.²⁹ En alguns casos, l'alçat de façana està més ben treballat arquitectònicament que la resta de plànols, com les plantes i seccions.³⁰ Finalment, podem comentar que l'estil neoclàssic el trobem

²⁶ Per exemple, la petició d'obres de Ramon Sever, que vol fer una casa el 1889 entre el fort de Condestable i el magatzem de pólvora. Presenta un plànol de situació i una planta de distribució general i unes seccions també generals amb parets de 14 i articulades amb pilastres de reforç (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 71 (1796-1915)).

²⁷ Per exemple, la petició d'obres de Josep Fornés, que vol fer una casa el 1877 a la carretera de Santa Eugènia. Presenta una planta de situació, una planta de distribució lliure amb parets de pilastres encastats i façana neoclàssica molt ben feta. Una distribució formada per 3 crugies amb coberta amb cavalls metàl·lics (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 66 (1833-1903)).

²⁸ Per exemple, la petició d'obres de Josep Gimbernat, que vol fer quatre cases en filera de dues plantes el 1862 a la carretera de Sant Feliu de Guíxols. Presenta una planta de situació, les plantes de distribució, seccions i un alçat neoclàssic de línies austeres (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 66 (1833-1903)).

²⁹ Per exemple, la petició d'obres de Francesc Vila, que vol fer una casa de veïns de dues plantes i 8 habitatges el 1875 a la carretera de Sant Feliu de Guíxols. Presenta una planta de situació, les plantes de distribució, seccions i un alçat neoclàssic molt acurat. Una obra que no es va acceptar per estar dins la zona 1a. (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 72 (1796-1900)).

³⁰ Per exemple, la petició d'obres de Francesca Prats, que vol ampliar una casa existent creant una nova façana de planta baixa i soterrani el 1877 a la carretera de Barcelona. Presenta, a més de la planta de situació, les plantes de distribució i dues seccions, una façana amb estil neoclàssic amb tots els detalls ornamentals (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 69 (1804-1907)).

utilitzat en la majoria de façanes d'edificis³¹ i, fins i tot, el trobem representat en les façanes de cases fetes amb tecnologia constructiva de fusta.³²

1.7 Inicialment, tots els plànols són signats pels militars. Després (a partir de 1860), solament en els plànols de situació, generalment presentats en còpies reproduïdes, hi trobem la signatura del comandant militar. En canvi, la resta de dibuixos (plantes, alçats i seccions) estan signats indiferentment pel propietari (que és qui fa la petició de l'obra), els mestres d'obres (Esteva Fanui, Francesc Garcia, Salvador Marcó, Josep Martí, Esteva Muxach, Francesc Salvat, Joaquim Torrent, Josep Vila, etc.), o els arquitectes (Manuel Almeda, etc.).

1.8 És important analitzar la situació geogràfica d'aquestes peticions d'obres, perquè ens indica els indrets de major activitat constructiva a l'entorn de Girona. En aquest sentit, podem diferenciar clarament nou zones, que són: Carme (carrer del Carme, carretera de Sant Feliu de Guíxols i les seves immediacions), Devesa (parc de la Devesa, riu Ter i les seves immediacions), i Pedreres (pujada de les Pedreres, muntanya de forts de Caputxins i les seves immediacions). També tenim les zones de: Pedret (carrer de Pedret, carretera de Pontmajor i les seves immediacions), Pla de Girona (exterior del Mercadal, carretera de Barcelona i les seves immediacions), la Rutlla (carrer de la Rutlla, pujada de Palau i les seves immediacions), Sant Daniel (carretera i vall de Sant Daniel i les seves immediacions) i Santa Eugènia (carretera i poble de Santa Eugènia i les seves immediacions). Finalment, també tenim altres zones (com per exemple Montjuïc, etc.) i també expedients que no tenen referenciada la seva situació.

1.9 Durant la primera meitat del segle XIX solament es diferenciava (segons els plànols de situació presentats i els informes de la Comandància d'Enginyers) una única franja de seguretat militar de 1.500 vares de distància. Mentre que, en

³¹ Per exemple, fins i tot en espais de magatzem com és el cas de la petició d'obres de Josep Bertrana que vol fer un magatzem de planta baixa amb 4 portes el 1876, a la plaça del *Recreo* de la carretera de Santa Eugènia. Presenta una planta de situació, les plantes de distribució, seccions i un alçat neoclàssic auster (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 62 (1835-1907)).

³² Per exemple, la petició d'obres de Josep Felip, que vol fer una casa de fusta el 1878 a la pujada de les Pedreres. Presenta els plànols de situació, les plantes de distribució i seccions, i fonamentalment un alçat amb una composició neoclàssica acurada (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 65 (1798-1904)).

la segona meitat del segle XIX, la normativa militar distingia tres franges concèntriques amb tres nivells de rigor de la normativa militar. La primera zona, la més propera a les muralles, era la més restrictiva (no es permetia cap tipus d'edificació i, en tot cas, algun cobert agrícola, fer algun mur de contenció de terres, o explotar alguna pedrera). La segona zona era la franja intermèdia (es permetien edificacions que complissin la normativa volumètrica i constructiva). Finalment, la tercera zona, la franja més allunyada de la ciutat, era la menys restrictiva (sobretot en els casos d'obres que estaven al límit d'aquesta franja).

1.10 Finalment, cal dir que els informes escrits per la Comandància d'Enginyers són exageradament repetitius. Sabem que tenien per objectiu justificar l'adaptació de la normativa militar general a cada cas concret. En tots s'utilitza un llenguatge retòric com a mitjà expressiu. Fins i tot, en les obres més senzilles s'utilitza el protocol establert, per exemple «...l'obra que en Pere Pradell sollicita per convertir dues finestres en portes, i altres reparacions interiors que no afecten la capacitat de la casa, segons l'article 5 de la Reial Ordre de 10 de febrer de 1845 i la Reial Ordre de 17 novembre de 1857 autoritzen als Capitans Generals de Districte dictaminar amb subjecció a les prescripcions generals»³³. Finalment, podem comprovar que el percentatge de permisos denegats és baix (5%) en relació amb el total de les peticions.³⁴ Per tant, aquest alt nivell d'acceptació de les peticions d'obres, possiblement devia ser causat pel fet que els militars acceptaven analitzar només els expedients més clars de complir la llei. Per tant, els clarament dubtosos devien ser desestimats, possiblement, ja d'entrada.³⁵

³³ (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 69 (1804-1907)).

³⁴ Els permisos denegats són 15 d'un total de 344 expedients.

³⁵ Abans de la dècada de 1860 les normes militars estaven definides en peus i vares, tal com es pot veure en el permís d'obres sol·licitat per Francesc Reig de 1844: s'accepta si les parets no han de tenir més d'un peu de gruix i l'alçada no ha d'excedir de les 6 vares sota el cavallet del teulat i no és permesa la coberta de terrat i haurà de ser enderrocat en cas necessari a costa del propietari (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 70 (1801-1924)).

A partir de la dècada de 1860 les normes militars estaven definides en metres, per exemple en el permís d'obres sol·licitat el 1882 per Narcís Borguñà: s'accepta segons plantes presentades, alçàries màximes de 5 metres al ràfec i de 7 metres al caraner de la coberta, amb parets de 14 cm de gruix màxim, amb sòcol de 56 cm màxim d'alçària i amb pilars mínims per assegurar l'estabilitat de l'edifici, la coberta inclinada de teula no són permeses les cobertes de terrat, i s'han de fer les obres abans d'un any i haurà de ser enderrocat en cas necessari a costa del propietari segons les Reials Ordres (de 13/02/1845, 03/02/1880 i 04/10/1881) (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 63 (1747-1902)).

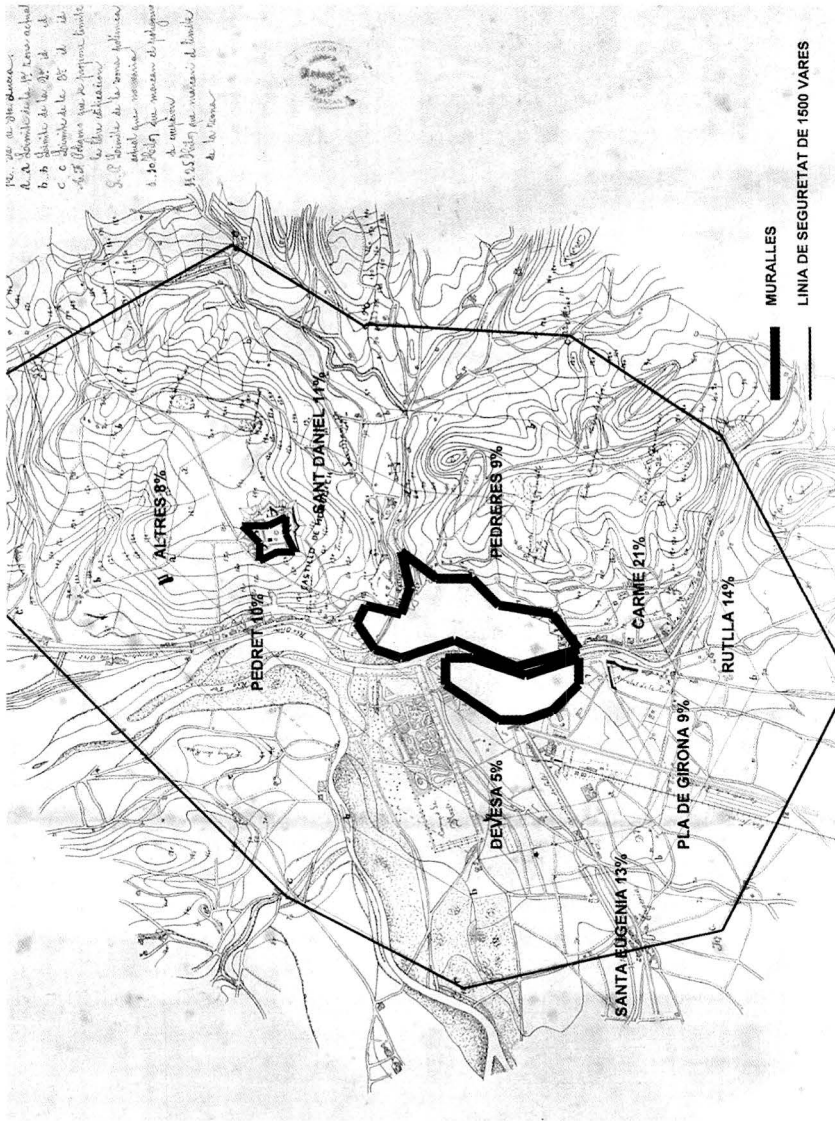

Figura 1. PLÀNOL DE L'ENTORN DE LA CIUTAT DE GIRONA SEGONS R.O. 26-08-1876. Distribució en percentatges de les 344 edificacions estudiades entre 1810 i 1909

2. EVOLUCIÓ DE LES FUNCIONS A L'ENTORN DE LA CIUTAT DE GIRONA

Les dades obtingudes les podem resumir a la taula 2, en què podem analitzar l'evolució de les necessitats segons les zones de l'extraradi de Girona. Cal recordar que les quantitats entre parèntesi són els expedients denegats.

TAULA 2³⁶. Anàlisi de les característiques dels permisos d'obres sol·licitats

ZONA	FUNCIÓ	1810 - 1829	1830 - 1849	1850 - 1869	1870 - 1889	1890 - 1909	
Carme 71 (21%)	Agrícola	-	-	1	4	-	5
	Industrial	-	-	2	3	-	5
	Magatzem	-	-	1	2	4	7
	Residencial	-	1	(1)	31+ (3)	17	49 + (4)
	Altres	-	-	1	-	-	1
Devesa 15 (5%)	Agrícola	-	-	(1)	1	1	2 + (1)
	Industrial	-	-	(1)	-	-	(1)
	Magatzem	-	-	-	-	1	1
	Residencial	-	1	1	1	1	4
	Altres	-	-	-	2	4	6
Pedreres 32 (9%)	Agrícola	-	-	1	2	-	3
	Industrial	-	-	-	-	-	-
	Magatzem	-	-	-	7	2	9
	Residencial	-	-	(1)	8	6	14 + (1)
	Altres	1	-	1	2	(1)	4 + (1)
Pedret 35 (10%)	Agrícola	-	-	2	1	-	3
	Industrial	-	-	-	6	(1)	6 + (1)
	Magatzem	-	1	-	3	4	8
	Residencial	-	2	3	5	4	14
	Altres	-	-	-	2	1	3

³⁶ Els fons utilitzats són: ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 62 (1835-1907), caixa 63 (1747-1902), caixa 64 (1747-1902), caixa 65 (1798-1904), caixa 66 (1833-1903), caixa 67 (1798-1912), caixa 68 (1790-1913), caixa 69 (1804-1907), caixa 70 (1801-1924), caixa 71 (1796-1915), caixa 72 (1796-1900), i caixa 73 (1852-1899).

RAMON RIPOLL MASFERRER

Pla de Girona 31 (9%)	Agrícola	-	-	1	(1)	(1)	1 + (2)
	Industrial	-	-	-	1	4	5
	Magatzem	-	-	-	4	3	7
	Residencial	-	1	1	4	7	13
	Altres	-	-	-	1	2	3
Rutlla 49 (14%)	Agrícola	-	-	-	-	-	-
	Industrial	-	-	-	7	-	7
	Magatzem	-	-	2	6	2	10
	Residencial	-	4	3	15	9	31
	Altres	-	-	-	1	-	1
Sant Daniel 39 (11%)	Agrícola	-	-	2	4	-	6
	Industrial	-	2	-	-	1	3
	Magatzem	-	-	2	2	2	6
	Residencial	-	-	3 + (2)	11	6	20 + (2)
	Altres	-	-	1	-	1	2
Sta. Eugènia 45 (13%)	Agrícola	-	-	1	-	-	1
	Industrial	-	-	-	3	-	3
	Magatzem	-	-	1	8	2	11
	Residencial	-	-	7	16	5	28
	Altres	-	-	-	-	2	2
Altres 27 (8%)	Agrícola	(1)	1	1	3	-	5 + (1)
	Industrial	1	-	-	1	-	2
	Magatzem	-	-	-	1	-	1
	Residencial	-	3	2	3 + (1)	5	13 + (1)
	Altres	-	-	-	1	3	4
TOTAL 344 (100%)	Agrícola	(1)	1	9 + (1)	15 + (1)	1 + (1)	26(4)
	Industrial	1	2	2 + (1)	21	5 + (1)	31 + (2)
	Magatzem	-	1	6	33	20	60
	Residencial	-	12	20 + (4)	94 + (4)	60	186 + (8)
	Altres	1	-	3	9	13 + (1)	26 + (1)
		2 + (1)	16	40 + (6)	172 + (5)	99 + (3)	329 + (15)

n: nombre de permisos concedits / (n): nombre de permisos no concedits

Les funcions principals (agrícola, industrial, magatzem, residencial, etc.) evolucionen en el temps i l'espai amb una lògica territorial determinada. Si

analitzem les diverses zones de l'entorn de Girona per separat podem fer-nos una idea més exacta de la seva dinàmica urbana.

2.1 La zona del Carme té la major activitat constructiva (21%) de l'extraradi de la ciutat de Girona, segons les peticions d'obres demanades (71 expedients). Tal com podem comprovar, les dècades de major activitat es concentren en la segona meitat del segle XIX i, sobretot, entre 1870 i 1889. Aquest sector del territori va ser especialment apte, segons aquests informes, per a la funció residencial, mentre que la resta d'activitats (emmagatzematge, agrícola i industrial) queden com a funcions secundàries. Hem d'entendre el raval del Carme com un nucli consolidat, a fora de les muralles, possiblement més valorat pels ciutadans pel fet d'estar a prop del centre urbà, de trobar-se al costat d'un eix vial important (la carretera de Sant Feliu de Guíxols), i de tenir una bona orientació (al sud-oest i d'esquena als vents del nord). Un altre aspecte que demostra la importància urbana del carrer del Carme són els dos informes fets pels seus veïns, adreçats a la Comandància d'Enginyers, demanant la derogació de la normativa militar. El primer informe que coneixem és redactat (el 1901) per Joan Boix, que demana la desaparició de la zona polèmica del carrer del Carme.³⁷ El segon informe és redactat (també el 1901) per Joan Rotllan i quatre veïns més del carrer del Carme que, en un extens dossier, també demanen la desaparició de la zona polèmica que s'aplicava a aquest carrer.³⁸

2.2 La zona de la Devesa és la que té l'índex més baix d'activitat constructiva (5%) de l'entorn de la ciutat, segons les peticions d'obres demanades (15 expedients). En la taula queda palesa que les funcions residencials, d'emmagatzematge i industrials són testimoniales. Cal remarcar que en l'apartat d'altres funcions podem veure un lleuger augment de peticions d'obres. També hem d'aclarir que la major part d'aquestes peticions tenen relació amb funcions recreatives i lúdiques, com era ja tradicional en el segle XIX a la zona de la Devesa.

³⁷ (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 63 (1747-1902)).

³⁸ (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 70 (1801-1924)).

2.3 La zona de les Pedreres té una certa activitat constructiva (9%) respecte al conjunt de l'extraradi de la ciutat de Girona segons les peticions d'obres demanades (32 expedients). El període de major activitat es concentra també en la segona meitat del segle XIX en general i, sobretot, en la primera dècada del segle XX en particular. Aquest sector de l'entorn de la ciutat és especialment apte, segons aquests informes d'obres, per a la funció residencial i de magatzem. Cal dir que com que és un indret intermedi, entre les muralles de la ciutat i la proximitat del castells de Caputxins i del Condestable, representava una doble dificultat per fer-hi construccions.

2.4 La zona de Pedret concentra una certa activitat constructiva (10%) respecte del total segons les peticions d'obres demanades (35 expedients). Cal pensar que aquest cas, igual que el carrer del Carme, l'activitat constructiva es concentrava en el reduït espai que configuraven les cases alineades del raval resseguint la carretera de França. Podem veure que les dècades de major activitat es concentren igualment en la segona meitat del segle XIX i, concretament, en els períodes de 1870 a 1889 i de 1890 a 1910. Aquesta zona és especialment apta, segons aquests informes d'obres, per a la funció residencial. La resta d'activitats (magatzem i indústria) queden com a funcions secundàries.

2.5 La zona del pla de Girona representa, malgrat la gran extensió que abraça, una proporció reduïda de l'activitat constructiva (9%) de tot l'extraradi de la ciutat de Girona, segons les peticions d'obres demanades (31 expedients). Tal com podem comprovar, les dècades de major activitat es concentren fonamentalment en la segona meitat del segle XIX i, concretament, en els períodes de 1890 a 1909 i de 1870 a 1889. Aquesta zona és especialment apta, segons aquests informes d'obres, en primer lloc, per a la funció residencial i, en segon lloc, per a les activitats relacionades amb la construcció de magatzems i de funcions industrials. Sens dubte, aquest sector canviarà les expectatives de creixement amb l'arribada del ferrocarril, que marcarà el futur urbanístic de la ciutat (definit pel pla d'eixample desenvolupat en el segle XX). Un futur creixement que es farà ja amb les normatives de la servitud militar derogades de fora muralles.

2.6 La zona de la Rutlla és el segon sector de major activitat constructiva (14%) de l'exterior de la ciutat segons les peticions d'obres demanades (49 expedients). Les dècades de major activitat es concentren, com en els altres ravals de la ciutat, en la segona meitat del segle XIX i, fonamentalment, en el període de 1870 a 1889. Aquest sector urbà és especialment apte, segons aquests informes d'obres, per a la funció residencial. La resta d'activitats (magatzem i indústria) tenen una importància complementària, sempre segons aquests permisos d'obres. Per les característiques argiloses del subsòl d'aquesta zona, la feren molt apta per a l'establiment de rajolereries.

2.7 La zona de Sant Daniel té una activitat constructiva relativament important (11%) segons les peticions d'obres demanades (39 expedients). Podem veure que les dècades de major activitat es concentren en la segona meitat del segle XIX i, concretament, en el període de 1870 a 1889. Aquesta vall va ser especialment important, segons aquests informes, per a les funcions residencial i agrícola. Tot i els considerables assentaments residencials, en aquest període, cal dir que a mesura que va anar evolucionant el segle XX va quedar apartada de les grans vies de comunicació i del creixement de la futura ciutat. Una circumstància que ha fet que la vall de Sant Daniel conservi encara actualment la seva estructura urbana i paisatgística tradicional. Per tant, és un sector de l'entorn de la ciutat de Girona que, en l'últim segle, no ha sofert gaires canvis.

2.8 La zona de Santa Eugènia (formada pel poble i la carretera que el comunicava amb la ciutat de Girona) va desenvolupar una activitat constructiva important (13%) segons les peticions d'obres demanades (45 expedients). Tal com podem comprovar, les dècades de major activitat es concentren en la segona meitat del segle XIX i, concretament, en el període de 1870 a 1889. Aquesta zona és especialment apta, segons aquests informes d'obres, per a la funció residencial, les activitats relacionades amb els magatzems i els usos industrials. Entre les intervencions més importants trobem la de Joaquim

Pujol, el 1879, consistent en la construcció de 26 cases en filera al carrer de Santa Eugènia.³⁹

2.9 En l'apartat d'altres zones hem col·locat els expedients d'àmbits no descrits en els apartats anteriors (com ara la muntanya de Montjuïc, etc.). Cal recordar que en aquest grup també hi hem situat els expedients que no defineixen el seu emplaçament ni per escrit ni en el plànol de situació. En aquest sentit, representen un percentatge de petició d'obres relativament petit (8%) segons les peticions d'obres demanades (27 expedients). Igual com els casos anteriors, la concentració de peticions d'obres la trobem en la segona meitat del segle XIX i, sobretot, en el període de 1870 a 1889.

³⁹ Per l'interès i l'envergadura de l'obra farem la transcripció de la petició del permís de construcció: «...Joaquim Pujol suplica pueda urbanizar un terreno que posse situado a extramuros de la puerta de Alvarez enclavado entre la Acequia Monar y la carretera de Santa Eugenia a Gerona... La urbanización indicada consistirá en construir cinco casitas con jardin detras en la parte de la ctra. de Santa Eugenia, y de otra parte 21 casitas con jardin delante (calle de las Verjas), de planta baja de 5 metros de anchura y de 7 metros de altura maxima sobre el nivel de la expresada carretera, pues siendo el terreno mas hondo que la carretera se ha de llenar hasta el nivell de aquella para evitar los efectos de las inundaciones. Ambos grupos de edificacion formaran una calle recta de 8 metros de anchura. En la planta de las casitas no se indica su distribución interior por no conocerse ahora las necesidades a que debe responder, pero cualquiera que sea la función a que se empleen no excederan los gruesos de los tabiques de los previstos por la ley. Pero como del terreno que se intenta urbanizar radica dentro de la zona polemica de esta Plaza y no puede llevarse a efecto el proyecto sin que proceda la Real Gracia suplica reverentemente a VM que considerada la conveniencia de embellecer y aumentar la capital de esta provincia acreciendo las rentas del Estado a las que se proporciona pan y trabajo a las desvalidas clases de artesanos y jornaleros se digne SM a otorgar su Real Gracia a este beneficoso proyecto, con las condiciones previstas en las disposiciones vigentes...»

Per altra banda, també val la pena transcriure la contentació de la Comandància d'Enginyers: «...las edificaciones que solicita levantar Joaquín Pujol se hallan comprendidas en lo permitido en la 3a zona y por lo que en virtud de lo concedido para esta Plaza en Real orden de 26 de Agosto de 1876 considero que puede concederse el permiso, con estricta sujeción al plano y a las prescripciones generales de la citada Real Orden y la de 13 de Febrero de 1845. La pretensión de que las alturas permitidas de edificios se tomen sobre el nivel de la carretera, terraplenando la diferencia entre esta y el terreno natural, lo cree tambien atendible en aquel parage y en edificios de una sola planta por la razón de que expone de las inundaciones... Gerona 3 de febrero de 1879. El Comandante de Ingenieros Carlos Barraquer. Exmo General Gobernador Militar de la Provincia de Gerona.» (ACA: Fons Comandància d'enginyers. Sèrie zones polèmiques. Caixa 70 (1801-1924)).

Finalment, cal dir que aquesta anàlisi, tot i la base documental i la metodologia utilitzades, ens apropen d'una manera sempre aproximada i genèrica a l'activitat urbanística d'aquesta època a l'extraradi de la ciutat de Girona.

CLOENDA

Les dades arquitectòniques comentades demostren la feixuga càrrega de la normativa militar sobre la ciutat de Girona durant el segle XIX. Una servitud militar que va arribar a assolir inicialment, durant la Guerra del Francès, una magnitud (humana, social, econòmica i arquitectònica) molt important, tal com s'ha demostrat en treballs diversos.⁴⁰ Una servitud que va continuar pervivint en alguns aspectes fins ben entrat el segle XX. Una situació que ens permet deduir i justificar en bona part (entre altres raons) la lenta evolució urbana de la ciutat de Girona en el segle XIX. Amb l'estudi que hem exposat podem evidenciar que tant la precarietat econòmica i social, com la rigidesa militar i urbana són dues cares d'una mateixa realitat. Una situació enormement disfuncional que incidirà sobre la societat gironina i l'escàs desenvolupament urbà d'aquest període.

⁴⁰ RIPOLL, Ramon: *Girona i la Guerra del Francès (1808-1814)*, pàg.109-144. Ajuntament de Girona, Girona, 2008.

Figura 2. VISTA DE LES MURALLES DES DE LA ZONA DEL PLA DE GIRONA (Fons Diputació de Girona).

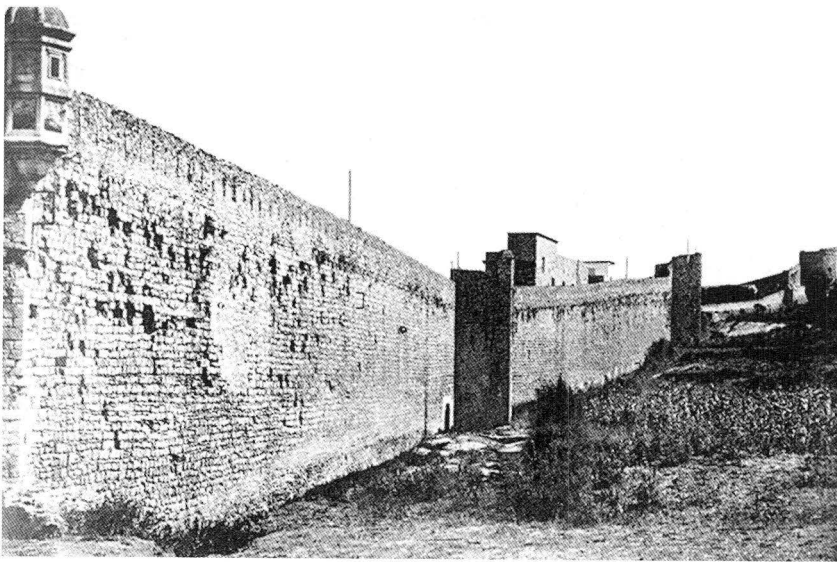

Figura 3. VISTA DE LES MURALLES DE GIRONA DES DE LA ZONA DE LES PEDRERES (Fons Diputació de Girona).

Figura 4. VISTA DE LES MURALLES DE GIRONA DES DE LA VALL DE SANT DANIEL (Fons Diputació de Girona).

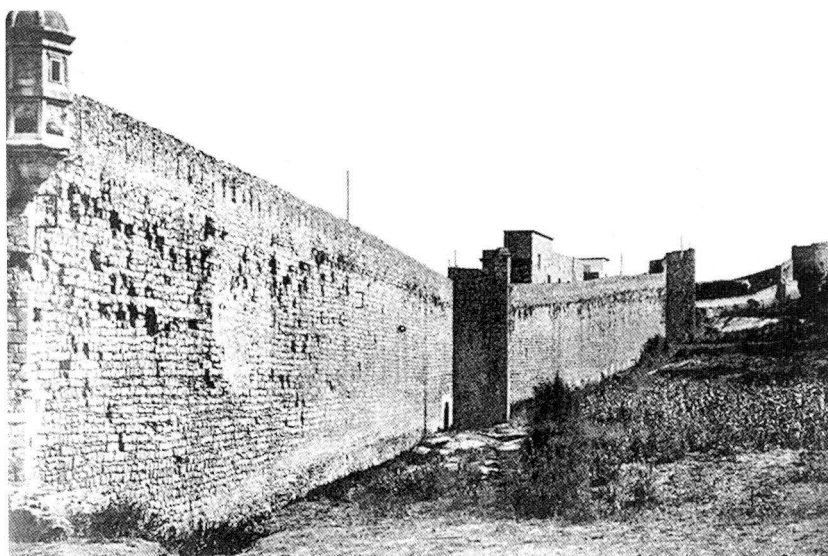

Figura 5. VISTA DE LES MURALLES DE GIRONA DES DE LA ZONA DE MONTJUÏC (Fons Diputació de Girona).

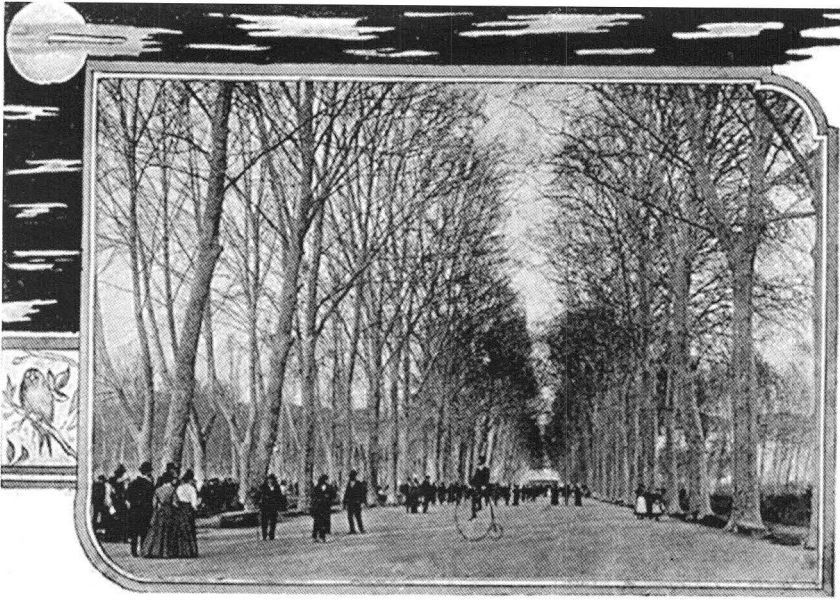

Figura 6. VISTA DE LA ZONA DE LA DEVESA (Fons Diputació de Girona).

Figura 7. VISTA DE LES MURALLES DE GIRONA DES DE LA CARRETERA DE SANTA EUGÈNIA (Fons Diputació de Girona).